

УДК 347.43(094.4)(477)

ОСОБЛИВОСТІ ПРИПИНЕННЯ АЛЬТЕРНАТИВНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ЗА ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Т. О. МУЗИКА,

*аспірантка кафедри цивільного права № 2,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків*

Проаналізовано можливість застосування загальних норм цивільного законодавства України про припинення зобов'язань до альтернативного зобов'язання. Визначено момент припинення альтернативного зобов'язання виконанням. Розглянуто умови та наслідки припинення альтернативного зобов'язання переданням відступного, зарахуванням зустрічних вимог, новацією, прощенням боргу та внаслідок неможливості виконання, за яку сторони зобов'язання не відповідають.

Ключові слова: альтернативне зобов'язання, вибір в альтернативному зобов'язанні, відступне, зарахування, новація, прощення боргу, неможливість виконання зобов'язання.

Відносний характер зобов'язань свідчить про те, що їх існування обмежене певними часовими межами, а тому при настанні обставин, зумовлених змістом зобов'язань, діями їх учасників тощо, у конкретний момент часу дія зобов'язання припиняється. Юридичні факти, дії та події, що спричиняють припинення зобов'язань, отримали назву підстав припинення. У площині конкретного цивільного правовідношення, яким є зобов'язання, припинення призводить до того, що боржник перестає бути зобов'язаним вчинити на користь кредитора певні дії, що становлять предмет зобов'язання (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від вчинення певних дій, а кредитор, у свою чергу, втрачає право вимагати від боржника виконання покладеного на останнього за договором обов'язку [2, с. 104].

У ст. 539 ЦК України зазначено, що альтернативним є зобов'язання, в якому боржник зобов'язаний вчинити одну з двох або кількох дій. Боржник має право вибору предмета зобов'язання, якщо інше не встановлено договором,

актами цивільного законодавства, не впливає із суті зобов'язання або звичаїв ділового обороту. За допомогою аналізу норм цивільного законодавства України виявлено, що у ньому не встановлено особливих підстав припинення альтернативних зобов'язання, тому до відповідних правовідносин застосовуються загальні підстави припинення зобов'язань, зазначені у гл. 50 ЦК України.

Підстави припинення цивільно-правових зобов'язань, зокрема й альтернативних, вивчалися такими вченими, як О. Л. Альохіна, К. Бернштейн, А. М. Блащук, В. Голевинський, В. М. Ігнатенко, А. В. Коструба, О. А. Мельниченко, М. Панченко, В. С. Петров, С. В. Сарбаш, О. Ю. Шилохвост та ін. Проте й досі є дискусійними питання зокрема щодо моменту припинення альтернативного зобов'язання належним виконанням, застосування інституту прощення боргу до альтернативного зобов'язання, неможливості виконання дій, що становлять альтернативне зобов'язання тощо. Тому метою статті є розглянути основні підстави припинення цивільно-правових зобов'язань, а зокрема ті, застосування яких до правовідносин альтернативного зобов'язання потребує урахування особливостей цього правовідношення.

Найпершим питанням, яке має бути з'ясовано у зв'язку з особливостями припинення альтернативного зобов'язання, є те, в який момент альтернативне зобов'язання можна вважати належно виконаним. Розглядаючи конкретні підстави припинення зобов'язання, зазначимо, що виконання зобов'язання є ідеальною підставою його припинення й забезпечує традиційне завершення правовідносин правореалізацією, тобто це той випадок, коли механізм правоприпинення відіграє роль частини правореалізації – третьої (останньої) стадії механізму правового регулювання [3, с. 190-191]. У цивілістичній літературі немає одностайної позиції стосовно моменту припинення альтернативного зобов'язання належним виконанням. Із цього питання існують два основні погляди: одні вчені вважають, що альтернативне зобов'язання припиняється в момент здійснення вибору, інші – що альтернативне

зобов'язання припиняється внаслідок повного виконання однієї з дій, що визначені в ньому.

Так, В. С. Петров робить висновок про те, що під виконанням за альтернативним зобов'язанням розуміють здійснення вибору. Тобто виконання за альтернативним зобов'язанням цілком вичерпується вчиненням цивільно-правового акту. Виконання ж стосовно обраного предмета здійснюється вже не за альтернативним зобов'язанням, а за простим зобов'язанням, що виникло в результаті здійснення вибору. Таким чином, сутність альтернативного зобов'язання припиняється саме здійсненням вибору, оскільки його предметом перестає бути велика кількість можливих предметів виконання. Просте зобов'язання, яке породжено здійсненням вибором, замінює, таким чином, альтернативне зобов'язання [4, с. 118]. С. Ю. Філіппова також зазначає, що єдиним обов'язком у договорі, що містить умову про альтернативне зобов'язання, є обов'язок здійснити вибір. Такий обов'язок сам по собі є немайновим, нездатним задовольняти потреб кредитора, тому з такого договору ніяких обов'язків не виникає [5, с. 113]. Слід відзначити, що у зв'язку з цим С. Ю. Філіппова робить висновок про те, що договір з умовою про альтернативне зобов'язання є організаційним, а не зобов'язальним правовідношенням.

О. Л. Альохіна натомість зауважує, що «зміст альтернативного зобов'язання вичерпується сукупністю суб'єктивного права кредитора вимагати передання одного чи декількох можливих предметів виконання та юридичним обов'язком боржника здійснити відповідне виконання, ускладнених або правом суб'єкта вибору вчинити вибір, або юридичним обов'язком суб'єкта вибору вчинити вибір. Таким чином, для того щоб виконати зобов'язання, у якому альтернативно визначений об'єкт або (та) предмет зобов'язання, слід спочатку здійснити вибір з перелічених об'єктів (предметів). Без здійснення вибору об'єкта (предмета) виконання реалізація альтернативного зобов'язання неможлива, оскільки зміст цього зобов'язання залишається невизначеним – обов'язок боржника сформульований альтернативно (або.../або...)» [6, с. 122].

К. Бернштейн також зазначає, що альтернативне зобов'язання припиняється «наданням одного з альтернативно обіцяних предметів. Предмет визначається вибором боржника, вірителя або третьої особи» [7, с. 260]. О. А. Мельниченко на підтримку цієї позиції висловлює думку, що «це пов'язано з тим, що метою вибору є лише уточнення невизначеного предмета зобов'язання, але не його припинення й виникнення на його місці нового» [8].

Погоджуємося з позицією О. Л. Альохіної, К. Бернштейна та О. А. Мельниченка в тому, що альтернативне зобов'язання припиняється виконанням однієї з альтернативно визначених у ньому дій, а не вчиненням вибору, оскільки вибір є лише ускладненням цього виду зобов'язання. Натомість метою, задля реалізації якої виникають альтернативні зобов'язання, є не здійснення вибору з-поміж декількох дій, а задоволення майнового інтересу кредитора за рахунок однієї з раніше визначених дій.

Крім того, вважаємо аргументом на користь думки про те, що альтернативне зобов'язання не припиняється здійсненням вибору, норму ч. 2 ст. 709 ЦК України, у абзаці третьому якої зазначено: «Якщо задовольнити вимогу покупця про заміну товару у встановлені строки неможливо, покупець на свій вибір має право пред'явити продавцеві або виготовлювачу інші вимоги відповідно до статті 708 цього Кодексу». А в ст. 708 ЦК України визначено охоронне альтернативне зобов'язання, яке виникає внаслідок виявлення покупцем протягом гарантійного або інших строків, встановлених обов'язковими для сторін правилами чи договором, недоліків, не застережених продавцем, або фальсифікації товару, і містить альтернативно визначений перелік прав покупця. Тобто після здійснення вибору управоможеною на це стороною (у наведеному прикладі кредитором-покупцем) інші дії, які не були обрані, автоматично не анулюються, оскільки за певних обставин (зокрема внаслідок неможливості виконання однієї з дій, що становлять альтернативне зобов'язання) сторони можуть до них повернутися. Це зумовлено тим, що функцією альтернативного зобов'язання є перш за все додаткове забезпечення інтересів кредитора, задля чого й визначаються декілька варіантів дій. А метою

цього виду зобов'язання є виконання однієї з визначених у ньому дій, а не здійснення вибору, яке є лише стадією виконання альтернативного зобов'язання.

Згідно зі ст. 600 ЦК України зобов'язання припиняється за згодою сторін внаслідок передання боржником кредиторіві відступного (грошей, іншого майна тощо). Розмір, строки й порядок передання відступного встановлюються сторонами. Зважаючи на дискусію в літературі стосовно реального або консенсуального характеру домовленості про відступне, і внаслідок цього – розмежування понять відступного та новації, зазначимо, що дотримуємося думки про те, що стосовно відступного «момент настання правоприпиняючого юридичного факту має визначатися сторонами зобов'язання. В такому разі сторони зобов'язання, керуючись принципом свободи договору, вільні у виборі моменту у часі, коли основне зобов'язання припиняється... Якщо ж сторони в зобов'язанні не передбачили момент припинення основного зобов'язання відступним, то цей момент має визначатися залежно від предмета відступного» [3, с. 195]. У літературі справедливо стверджують, що припинення альтернативного зобов'язання внаслідок передання боржником кредиторіві відступного можливе за дотримання однієї умови: в угоді про відступне має бути передбачене виконання, відмінне від усіх альтернативно визначених предметів виконання в первинному альтернативному зобов'язанні – заміна виконання не повинна співпадати із жодним предметом виконання альтернативного зобов'язання [6, с. 153]. Доцільно додати, що виконання, передбачене угодою про відступне може містити положення, за якими боржник зобов'язується виконати частину однієї дії, що становила альтернативне зобов'язання, яке припиняється переданням відступного, і частину іншої.

Зобов'язання припиняється за домовленістю сторін про заміну первісного зобов'язання новим зобов'язанням між тими ж сторонами (новація) (ч. 2 ст. 604 ЦК України). Припинення альтернативного зобов'язання новацією може здійснюватися декількома способами. По-перше, із заміною однієї чи декількох з альтернативно визначених дій, що становлять альтернативне зобов'язання.

Тобто замість первинного альтернативного зобов'язання між сторонами виникає нове, також альтернативне зобов'язання. По-друге, новація з виникненням замість альтернативного простого зобов'язання, шляхом виключення із зобов'язання альтернативно визначеного предмета виконання.

Відповідно до положень ст. 601 ЦК України зобов'язання припиняється зарахуванням зустрічних однорідних вимог, строк виконання яких настав, а також вимог, строк виконання яких не встановлений або визначений моментом пред'явлення вимоги. Здійснити зарахування можливо за наявності декількох умов: «а) однорідні зобов'язання. Предметом обох зобов'язань повинні бути речі одного і того самого роду...; б) зустрічні зобов'язання; кредитор одного зобов'язання був боржником іншого зобов'язання і навпаки – боржник першого зобов'язання був кредитором другого; в) строк виконання настав, строк виконання не встановлений або визначений моментом пред'явлення. Якщо ж час виконання одного з двох чи обох відразу договорів минув і закінчився строк позовної давності, уповноважена за угодою сторона не має права наполягати на виконанні договору чи зарахуванні [3, с. 196].

Стосовно припинення альтернативного зобов'язання зарахуванням, то вважаємо його можливим лише після здійснення уповноваженою стороною вибору належного предмета виконання. Це положення базується на двох причинах: по-перше, до здійснення вибору може бути неможливо встановити однорідність предметів зобов'язань; по-друге, предмети в альтернативному зобов'язанні можуть відрізнятися за вартістю. Крім того, незалежно від того, кому – боржникові чи кредитору – належить право вибору, подальше виконання альтернативного зобов'язання залежить від моменту здійснення вибору.

Згідно зі ст. 605 ЦК України зобов'язання припиняється внаслідок звільнення (прощення боргу) кредитором боржника від його обов'язків, якщо це не порушує прав третіх осіб щодо майна кредитора. Особливістю цього способу є те, що він не припускає зустрічного задоволення; в іншому випадку йшлося про новацію. Прощення боргу означає, що кредитор звільняє боржника

від виконання його обов'язків, не вимагаючи зустрічного виконання зобов'язання, і у такий спосіб зобов'язання припиняється [3, с. 199].

О. Л. Альохіна відзначає, що припинення альтернативного зобов'язання прощенням боргу можливе двома способами. Перший – до моменту здійснення вибору належного предмета виконання – шляхом відмови кредитора від прав вимоги стосовно всіх альтернативно визначених предметів виконання за альтернативним зобов'язанням. Другий – після здійснення вибору належного предмета виконання – шляхом відмови від прав вимоги стосовно обраного єдиного предмета виконання. При цьому вчена справедливо зауважує, що відмова від прав вимоги на надання конкретного способу виконання, альтернативно визначеного в альтернативному зобов'язанні, буде дорівнювати обмеженню права вибору боржника, якщо він є суб'єктом права вибору предмета виконання в альтернативному зобов'язанні [6, с. 162]. Однак не погоджуємося з тим, що «боржник, здійснюючи своє право чи обов'язок вибору належного предмета виконання, не зв'язаний відмовою кредитора від прав вимоги й може обрати для виконання будь-який із визначених способів, зокрема й той, від якого кредитор відмовився в односторонньому порядку, отже, обов'язок припиниться внаслідок прощення боргу. Або ж відмова від вимоги конкретного предмета виконання повністю буде поглинена правом на здійснення вибору предмета виконання, якщо це право належить кредитору». Натомість вважаємо, що відмова кредитора прийняти один із предметів виконання до здійснення вибору управоможеним на це боржником є нікчемною як така, що обмежує право боржника на здійснення вибору.

Якщо ж право вибору в альтернативному зобов'язанні має кредитор, то припинення зобов'язання прощенням боргу можливе після здійснення ним вибору стосовно обраної дії або стосовно всіх дій до здійснення кредитором вибору. В іншому ж разі «прощення» кредитором однієї чи декількох дій (але не всіх), що становлять альтернативне зобов'язання, фактично за своїм правовим значенням є вибором.

Припинення зобов'язання неможливістю виконання у зв'язку з

обставиною, за яку жодна із сторін не відповідає (загальна норма – ст. 607 ЦК України) стосовно альтернативного зобов'язання також має свої особливості. Перш за все слід відзначити загальне правило про те, що «неможливість виконання призводить до припинення зобов'язання у тому випадку, якщо вона виникла вже після вчинення правочину, інших дій, які були підставою виникнення зобов'язання, та мала суб'єктивний чи об'єктивний характер. Якщо неможливість породжена винною поведінкою однієї із сторін, говорити про припинення зобов'язання з названої підстави неможливо... Крім непереборної сили і випадку як обставин, що звільняють від відповідальності боржника, а фактично – правоприпиняючих юридичних фактів наука цивільного права доповнює цей невеличкий перелік виною кредитора та іншими обставинами, що спричиняють неможливість виконання зобов'язання, якщо вони виникли не з вини боржника. При цьому припинення зобов'язання у зв'язку з неможливістю його виконання може бути оформлено і взаємною домовленістю сторін» [3, с. 205]. А неможливість виконання одного з альтернативно визначених предметів виконання у разі, якщо таких предметів більше двох, не припиняє альтернативного зобов'язання. Натомість якщо в альтернативному зобов'язанні два предмети, неможливість виконання щодо одного з них матиме інші наслідки: якщо виконання щодо одного з предметів стає неможливим без вини як боржника, так і кредитора, то альтернативне зобов'язання перетворюється на просте.

Таким чином, припинення альтернативного зобов'язання внаслідок відсутності спеціальних норм регулюється загальними правилами, визначеними гл. 50 ЦК України, однак має свої особливості. Слід мати на увазі, що моментом припинення альтернативного зобов'язання належним виконанням є момент повного виконання однієї з визначених у цьому зобов'язанні дій. Головною умовою заміни належного виконання альтернативного зобов'язання відступним є те, що така заміна не повинна збігатися з жодною дією, що становить предмет виконання альтернативного зобов'язання. Новація альтернативного зобов'язання може бути вчинена як стосовно однієї дії, так і

стосовно всіх альтернативно визначених у зобов'язанні дій. Зарахування зустрічних вимог в альтернативному зобов'язанні можливе лише після здійснення вибору управоможеною стороною. Прощення боргу щодо альтернативного зобов'язання може здійснюватися як до, так і після здійснення вибору, однак в будь-якому разі воно повинне бути безумовним і безповоротним. Крім того, слід наголосити, що неможливість виконання однієї чи декількох з дій, які становлять предмет альтернативного зобов'язання, за яку жодна зі сторін не відповідає, не впливає на обов'язок боржника задовольнити вимогу кредитора однією з дій, які виконати можливо.

Напрямами подальшого дослідження можуть бути питання форми вчинення правочинів, за допомогою яких відбувається виконання альтернативного зобов'язання, а також підстави та умови відповідальності за невиконання або неналежне виконання альтернативного зобов'язання.

Список літератури:

1. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
2. Цивільне право : підруч. : у 2 т. / за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасиво-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. – Х. : Право, 2011. – Т.2. – 816 с.
3. Коструба А. В. Юридичні факти в механізмі правоприпинення цивільних відносин : монографія / А. В. Коструба. – К. : Ін Юре, 2014. – 376 с.
4. Петров В. С. Альтернативное обязательство по российскому гражданскому праву : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / В. С. Петров ; МГУ им. М. В. Ломоносова. – М., 2006. – 172 с.
5. Филиппова С. Ю. Условие договора об альтернативном обязательстве как правовое средство организации несформировавшихся правовых целей / С. Ю. Филиппова // Вісник Запорізького національного університету. – 2011. – № 1. – С. 109–114.
6. Алёхина Е. Л. Гражданско-правовое регулирование возникновения и исполнения альтернативного обязательства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Е. Л. Алёхина ; МГУУ Правительства Москвы. – М., 2011. – 184 с.
7. Бернштейн К. Учение о разделительных обязательствах по римскому праву и новейшим законодательствам / К. Бернштейн. – СПб : Тип. ТОВ «Общественная польза», 1871. – 328 с.
8. Мельниченко О. А. Прекращение альтернативного обязательства зачетом [Электронный ресурс] / О. А. Мельниченко // Законы России: опыт, анализ, практика. – 2010. – № 12. – Режим доступа : http://www.juristlib.ru/section_13_p81.html.

Музыка Т. А. Особенности прекращения альтернативных обязательств по гражданскому законодательству Украины.

Проанализирована возможность применения общих норм гражданского законодательства Украины о прекращении обязательств к альтернативному обязательству. Определен момент прекращения альтернативного обязательства

исполнением. Рассмотрены условия и последствия прекращения альтернативного обязательства предоставлением отступного, зачетом встречных требований, новацией, прощением долга и вследствие невозможности исполнения, за которую стороны обязательства не отвечают.

Ключевые слова: альтернативное обязательство, выбор в альтернативном обязательстве, отступное, зачёт, новация, прощение долга, невозможность исполнения.

Музыка Т. О. Special aspects of termination of alternative obligations according to civil legislation of Ukraine.

In the article applicability of general rules of civil legislation of Ukraine of termination of obligation to an alternative obligation is analyzed. A moment of termination of an alternative obligation by performance is defined. Conditions and consequences of alternative obligations' termination by transfer of the indemnity, offsetting of counter-claims, novation, remitting the debt and through impossibility to execute it in connection with a circumstance, for which none of the parties is responsible are examined.

Key words: an alternative obligation, a choice in alternative obligation, indemnity, offsetting of counter-claims, novation, remitting the debt, impossibility to execute an obligation.

Розширена анотація

статті Музики Тетяни Олександрівни на тему: «Особливості припинення альтернативного зобов'язання за цивільним законодавством України»

Muzyka T. O., Postgraduate of the Department of Civil Law № 2, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv

An extended abstract of a paper on the subject of:

«Special aspects of termination of alternative obligations according to civil legislation of Ukraine»

The article explores some general grounds for termination of obligation. It is specially noted, that legal relationships of termination of alternative obligations are not regulated by special rules of civil legislation of Ukraine. But there are some issues associated with such limited regulation, for example: when does the alternative obligation terminate by performance, which are the special features of termination of alternative obligation by remitting the debt, impossibility to execute an obligation etc.

It is reported, that researches of performance of alternative obligation has been conducted by E. L. Alekhina, K. I. Bernstein, A. M. Blashchuk, V. M. Ignatenko, A. V. Kostruba, O. A. Melnychenko, M. Panchenko, V. Holevynskyi, V. S. Petrov, S. B. Sarbash, S. Yu. Filippova, O. Yu. Shylokhvost and others. The object of the paper is to analyze legislation of Ukraine and civil theory concerning termination of obligations and their peculiarities concerning alternative obligations.

Much attention is given to a moment of termination of alternative obligation by performance. It is examined, that there are two established views on this issue. First view is that the alternative obligation terminates when the choice is made. The author espouses second view, according to which alternative obligation terminates by complete performance of one of its subjects. It is underlined that the aim of alternative obligation is to satisfy the creditor's behalf and the choice is one of the stages of it.

Then the provisions for termination of alternative obligation by transfer of the indemnity are described. It is told that the parties' consent must include subject which are different from performances of primary alternative obligation. Further the ways of termination of alternative obligation by novation are reported. The conditions of termination of alternative obligation by offsetting are investigated. It is stressed that it depends on making a choice by empowered party. Next the author studies provision for termination of alternative obligation by remitting the debt. Then the termination of alternative obligation through impossibility to execute it special rules are defined.

At the last part of the article the author arrives at several conclusions. It is underlined, that the moment of alternative obligations' termination by proper execution is the moment when complete performance of one of its subjects is made. Then it is noted that the choice as the specific condition of alternative obligation has influence on the termination of it by indemnity, novation, offsetting of counter-claims and remitting the debt. It is also concluded that the impossibility to execute one of the subject of performance in connection with a circumstance, for which none of the parties is responsible does not release the debtor from responsibility to perform one of the other subjects.